

відновивши свою єдність» [1]). І це й є смисл, квест і над завдання людини, шляхи реалізації якого окреслено у творах нашого великого співвітчизника.

Він писав так, наче передавав естафету, – звертаючись до прийдешніх. Вогняні, буремні, енергетично насичені рядки його творів, сповнені водночас спокійною впевненістю – його почують. «Не тепер, то колись мої нотатки схвилюють серця дослідників, котрі зуміють не лише аналізувати, а й захоплюватися» [2, 6]. І подяка, вкладена у вуста Головного Детектива Планети Речислава («Дякую тобі, далекий друже з двадцятого віку. Твоє повстанське слово не пропало, не загубилося в куряві століть» [5, 246]), то, власне, ствердження тієї ж упевненості: вогонь запалено й він не згасне.

Оцінюючи творчу спадщину Олеся Бердника, І. Немченко пише: «Може, ми ще не збагнули всієї величі цього діяча з племені титанів? І в майбутньому до його спадщини будуть припадати, мов до джерельної води, нові й нові покоління так, як це масмо з духовними заповідями Тараса Шевченка й Івана Франка, Лесі Українки й Олени Теліги, Олега Ольжича й Василя Стуса» [10]. На жаль, на сьогодні творчість цього великого мислителя все ще залишається не оціненою належним чином.

1. Бердник О.П. Альтернативна Еволюція. ч.6 / О.П. Бердник. – [Ел. ресурс] – Режим доступу: <https://docs.google.com/document/d/14z18PZc76FeI>

[TfGyplova6wRU - NZM8ZCFxX9YI&list=PL1](https://www.youtube.com/watch?v=NZM8ZCFxX9YI&list=PL1)

2. Бердник О.П. Вогняний вершник / О.П. Бердник. – К.: Видавництво ЦК ЛКСМУ, 1988. – 368 с.
3. Бердник О.П. Зоряний Корсар / О.П. Бердник. – К.: Радянський письменник, 1971. – 376 с.
4. Бердник О.П. Камертони Даждьбога / О.П. Бердник. – К.: Український письменник, 1996. – 471 с.
5. Бердник О.П. Падіння Люцифера? Есей / О.П. Бердник // Всесвіт – К.: 1987, № 12. – с. 154 – 163, з приміткою ред. («Клуб любителів фантастики»).
6. Бердник О.П. Питьма вогнища не розпалює / О.П. Бердник. – К.: Український письменник, 1993. – 304 с.
7. Делёз Ж. Мишель Турне и мир без Другого / Ж. Делёз // Турнье М. Пятница, или тихоокеанский лимб. – [Пер. с фр. И. Волевич]. – СПб.: Амфора, 1999. – С. 282 – 302.
8. Ільїн В. Олесє Бердник – вічна сила духовності / В. Ільїн // Бердник О. Вибрані твори. – К.: Книга, 2007. – С. 5 – 14.
9. Ильинов А. Полёт звёздных журавлей (О романе Олеся Бердника «Звёздный Корсар») / А. Ильинов. – [Ел. ресурс] – Режим доступу: <http://intertraditionale.kabb.ru/viewtopic.php?f=56&t=519>
10. Немченко І. Олесє Бердник – лицар українського відродження / І. Немченко / Просвіта Херсонщини. – [Ел. ресурс] – Режим доступу: <http://prosvilib.ipsys.net/visnik-tavriyskoyi-fundaciyi-vipusk-5/ivan-nemchenko-oles-berdnik-licar-ukrayinskogo-vidrozhennya>
11. Руденко М.Д. Найбільше диво – життя: спогади / М.Д. Руденко. – Київ – Едмонтон – Торонто: Таксон, 1998. – 368с.

Аліна Мідько

УДК 93 (477.51): 930

Діяльність В. В. Тарновського-молодшого: історіографія проблеми

У статті зроблено історіографічний огляд питання громадсько-політичної, меценатської і культурно-просвітницької діяльності В. В. Тарновського-молодшого у другій чверті XIX ст. Автор представляє основні аспекти, які стосуються аналізу історичної, генеалогічної, етнографічної та краєзнавчої літератури з досліджуваної проблеми. Історіографічний аналіз проблеми свідчить про численний масив статей, автобіографічних робіт, заміток, які дають можливість ґрунтовно і достовірно охарактеризувати багатосторонню діяльність цього визначного українського діяча.

Ключові слова: В. В. Тарновський-молодший, колекція, філантропія, історіографія.

The article gives a historiographical overview the issue of socio-political, philanthropic, cultural and educational activities V. Tarnovsky Jr. in the second quarter of the nineteenth century. The author represents the main aspects, which touch the analysis of historical, genealogical, local history and ethnographic literature on the researched topic. Historiographical analysis of the problem indicates a great array of articles, autobiographical works, notes that make it possible to thoroughly and accurately describe the multilateral activities this of the prominent Ukrainian leader.

Key words: V. Tarnovsky-younger, collection, philanthropy, historiography.

На сучасному етапі гуманізації освіти в Україні все більш актуальною становиться тема філантропії. У зв'язку з цим особливий інтерес науковців викликає період другої половини XIX ст., коли суспільно-корисні дії представників дворянських родин фактично перетворилася на найважливіші компоненти культурно-художнього й освітнього життя українського народу у складі Російської імперії. Як зазначає Н. С. Побірченко, «друга половина XIX століття ввійшла до вітчизняної історії як пора високого злету духовності, відродження національної свідомості, розквіту творчості в науці, літературі, мистецтві, педагогіці України» [24, с. 3].

Звертаючись до теми благодійності не можна не згадати ім'я людини, інтереси та погляди якої лежали у площині української історії, культури та національних традицій. Мова йде про В. В. Тарновського-молодшого. Історія його різнопланової діяльності у другій половині XIX ст. є змістовним джерелом, аналіз та осмислення глибин якої, безумовно, сприятиме удосконаленню просвітянської справи як важливої складової виховання, формування національної самосвідомості та збагачення духовного арсеналу молодого покоління відповідно до викликів XXI ст.

Яскрава й неординарна особистість В. В. Тарновського-молодшого привертала увагу дослідників різних напрямків (істориків, біографів, етнографів, краєзнавців, культурологів та ін.). Однак, необхідно зазначити, що в різні періоди дана тема висвітлювалась нерівномірно, фрагментарно. Тому для зручності в описанні розподілимо напрацьовані матеріали умовно на три групи за проблемно-хронологічним принципом:

1) друга половина XIX – початок XX ст. – початковий етап наукового рівня дослідження проблеми;

2) перша половина 20-х – початок 90-х рр. XX ст. – радянський період, що відзначився послабленням уваги до добродійних дій поміщика, а подекуди негативної характеристики його особистості;

3) останнє десятиліття XX – початок XXI ст., коли стає можливим відхід від жорстких засад марксистсько-ленінської методології, що, у свою чергу, відкрило шляхи для появи нових праць, звільнених від ідеологічних штамів минулого.

Характеризуючи стан питання вивченості діяльності Василя Васильовича в

дореволюційний період, можна виявити, що упродовж другої половини XIX – початку XX ст. більшість дослідників дають високу оцінку особистості благодійника, а також його ролі у розвитку музейної справи на Чернігівщині. У цьому переконуємося, коли звертаємося до видань, присвячених славнозвісному музейнику, колекція якого сприяла розвиткові наукових студій.

Однією з перших публікацій, що присвячена життєвому шляху колекціонера є некролог, написаний В. П. Горленком у 1899 р. «Памяти В. В. Тарновского» [4]. У ньому було вміщено деякі біографічні відомості, насамперед подано коротку характеристику державно-громадської діяльності поміщика у Борзенській і Ніжинській управі. Також проаналізовано зовнішні фактори, які вплинули на формування його світоглядних позицій. Згадується і родовий маєток Качанівка, якому неабияку увагу приділив її піклувальник. Однак, автор прямо вказав, що основна заслуга В. В. Тарновського-молодшого полягає у «его собрании древностей и предметов быта и культуры южной России» [4, с. 630].

У цей час замітка про вшанування пам'яті засновника Музею українських старожитностей з'явилася і в іншому журналі – «Киевская старина», який займав важливе місце у науковому та літературному процесі XIX – початку XX ст. У часопису в 1902 р. була вміщена цікава стаття М. П. Василенка «Памяти В. В. Тарновского, А. М. Лазаревского и Н. В. Шугурова», де автор підкреслив важливість справи зробленої колекціонером [2]. Варто згадати і статтю С. Г. Уманця присвячену історії Музею українських старожитностей у Чернігові [39]. Ця сторона його діяльності згадується також і в такому популярному журналі, як «Черниговская земская неделя, а також у «Черниговском историко-археологическом календаре на 1906 г.» [3; 22].

Зауважимо, що особливістю публікацій того часу є те, що їх автори особисто знали В. В. Тарновського-молодшого, співпрацювали з ним у його громадських справах, допомагали комплектувати колекцію, брали участь у підготовці перших каталогів музею, які по праву вважаються одним із найцінніших джерел з історії української культури, і, дійсно, засвідчують невтомну працю палкого патріота [10; 11].

У першій половині ХХ ст. з'являються більш ґрунтовні праці, які претендують на глибоке осмислення питання ролі української інтелігенції у справі підвищення освіченості простого народу. Передусім – це праця Г. А. Милорадовича «Родословная книга Черниговского дворянства», у якій автор описав всі дворянські роди губернії, що довели свою інтелігентність особистими заслугами [14]. А представники сім'ї Тарновських посіли почесне місце на сторінках двотомної роботи.

Велику роль у науковому дослідженні, окресленій нами проблематики, зробив ще один дослідник української генеалогії В. Л. Модзалевський, який також звернув увагу на родинне дерево династії Тарновських та їх безкорисливу діяльність [15].

Відомості про маєтності окремих представників славнозвісної родини зустрічаємо в історичній праці О. М. Лазаревського «Описание старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления» [16].

Велику роботу по вивченню історії роду та колекцій музею здійснив М. В. Тарновський. Він належав до родини українських поміщиків, тож зміг ретельно описати життєпис власників садиби Качанівка [36].

Отже, перший етап, який охоплює останнє десятиріччя ХІХ ст. і початок ХХ ст., позначився багато чисельними публікаціями у журналах, які стали одночасно історичними й історіографічними джерелами, де містилися біографічні розвідки, присвячені особистості В. В. Тарновського-молодшого, його колекції, сучасному станові музею. Публікувались також офіційні матеріали (розпорядження, постанови правління про передачу музею Чернігівському губернському земству у 1896 р.) [8]. У першій чверті ХХ ст. з'явилася довідникова та статистична література, в яких зібраний вагомий фактологічний матеріал і джерельна база. Загалом особистість та життєва позиція В. В. Тарновського-молодшого розглядалась у руслі історії національно-визвольного руху на українських землях у другій половині ХІХ – початку ХХ ст.

У результаті негативного ставлення до філантропії, що склалось у радянському суспільстві, це явище на довгий час опинилось поза увагою істориків. У зв'язку із цим, здійснюючи огляд наукових праць першої половини 20-х – початку 90-х рр.

ХХ ст., говорити про які-небудь серйозні дослідження щодо суспільно-корисної діяльності Василя Васильовича видається неможливим.

До того ж радянська історіографія протягом тривалого часу була залежна від певних ідейно-політичних обставин. Серед ученого люду діяв класовий підхід, що віддзеркалювався при характеристиці соціального й культурного вигляду меценатства взагалі. Так, наприклад, О. О. Федоров-Давидов у своїй статті «У истоков русского импрессионизма» пише, що «ще були такі меценати та благодійники, які в своїй основі мали лише бажання пустити туман в очі й придбати популярність у середовищі дрібної буржуазії та міщанства з метою нажити на цьому відомий політичний капітал, почасти деяке прагнення до умиротворення власної совісті» [40]. Тож не дивно, що в літературі цього періоду ми знаходимо лише окремі згадки про В. В. Тарновського-молодшого, часто одностороннього забарвлення. Такими є стаття «Про жажливу жорстокість і розпусне життя поміщика Тарновського з Чернігівської губернії», праця П. В. Жура, де у діяннях поміщика автор не вбачає добродетності, спогади Д. І. Яворницького про різні примхи і складну натуру колекціонера [26; 7; 41].

У другій половині 70-х – початку 80-х рр. ХХ ст. у газетах збільшилась кількість статей присвячених історико-культурному осередку ХІХ ст. – Качанівці. Тож ім'я В. В. Тарновського-молодшого поступово почало зустрічатись саме в працях такого характеру.

Змістовною, наприклад, є розвідка Т. П. Каждана «Культурная жизнь усадьбы во второй половине ХІХ в.» [9]. Вона містить традиційні сюжети про перебування в маєтку М. І. Глінки, І. Ю. Рєпіна, інших відомих культурних діячів минулого, а також про архітектурні особливості палацово-паркового ансамблю. Цікаві історії про перебування відомих людей в родинному маєтку Василя Васильовича розмістила у кількох номерах газета «Трудова слава» [12].

Діаметрально протилежним за змістом і оцінкою, у порівнянні з 20-ми – 70-ми рр. ХХ ст., є дослідження 90-х рр. ХХ ст. У цей час поступово почали зникати ідеологічні перешкоди на шляху вчених, і пріоритетними виявились теми, науковий аналіз яких був довгий час заборонений.

Першим про необхідність вивчення

родинного архіву Тарновських заявив В. Г. Сарбей «Друковані джерела та розвідки до біографії В. В. Тарновського» [28]. Протягом наступних років він також опублікував низку інших статей, що стосувались збиральницької діяльності громадського діяча [27; 29].

Ця грань багатой спадщини мецената стала предметом досліджень І. С. Синельник. У статті «В. В. Тарновський та його колекція українських старожитностей» авторка більш детально розглянула основні етапи формування збірки [30]. У іншій публікації дослідниця узагальнила біографічні та бібліографічні відомості про керівників одного з найстаріших та найбагатших історичних музеїв України [31].

Поява на межі ХХ – ХХІ ст. серії досліджень – С. Л. Лаєвського, Л. П. Линюк, С. М. Лихачової, С. О. Половникової, І. М. Ситого – була присвячена Музею українських старожитностей у Чернігові, і створила необхідні умови для вивчення та аналізу історії цього закладу [17-19; 25; 32]. Ними ж було започатковано видання збірника «Скарбниця української культури», основною тематикою статей якого є наукові дослідження життя та музейної спадщини Тарновських.

Серед авторів публікацій в українських журналах та збірниках зустрічаємо наукових працівників інших музеїв: З. П. Тарахан-Березу, В. О. Судак, Н. А. Колосову [35; 34; 13].

Доброчинну діяльність та культурно-мистецькі зв'язки лівобережних дворян досліджує Н. М. Товстоляк [37; 38]. Окрім висвітлення біографічних фактів, вона здійснила клопітку роботу у справі аналізу каталогів українських старожитностей колекції В. В. Тарновського-молодшого, що дозволило повернути до наукового обігу невідомі, маловідомі або свідомо замовчувані досі історичні джерела.

Чимало фактичного матеріалу, який суттєво доповнив інформацію про відомого землевласника-філантропа, містять загальні праці з історії українського меценатства. М. Ф. Слабошпицький пише про трьох останніх господарів Качанівки та їх дружні стосунки із багатьма відомими діячами культури і науки [33]. Американський історик П.-Р. Магочі у своїй книзі чи не перший засвідчує про участь В. В. Тарновського-молодшого у заснуванні культурного гуртка, відомого під назвою «Громада» [42].

Наукові розвідки сучасної історіографії зосереджується на вивченні долі нащадків В. В. Тарновського-молодшого. У цьому контексті важливе місце посідають праці П. Я. Антоненко, Я. Ю. Дубинянської, Т. П. Журавльової, С. Г. Маринчика, О. М. Олійника, О. М. Петренко [1; 5; 6; 20; 21; 23].

Таким чином, історіографічний аналіз проблеми свідчить про численний масив статей, автобіографічних робіт, заміток, які дають можливість ґрунтовно і достовірно охарактеризувати багатосторонню діяльність визначного українського діяча, оцінити його роль у громадсько-політичному та освітньо-культурному житті України другої половини ХІХ ст. Однак, спеціальних наукових праць комплексного характеру, присвячених даній темі, поки що немає. До того ж матеріали розпорошені по численних архівосховищах та фондах не лише України, а й Росії.

1. Антоненко П. Я. Розпорошена пам'ять / П. Я. Антоненко // Слово Просвіти. – 2008. – 1 – 7 тр. – № 18. – С. 15.
2. Василенко М. П. Памяти В. В. Тарновского, А. М. Лазаревского и Н. В. Шугурова / М. П. Василенко // Киевская старина. – 1902. – Т. 78. – № 1. – С. 284.
3. В. В. Тарновский – собиратель и основатель музея украинских древностей // Черниговская земская неделя. – № 38. – сентябрь. – 1916. – С. 34.
4. Горленко В. П. Памяти В. В. Тарновского / В. П. Горленко // Исторический вестник. – 1899. – № 8. – С. 628-634.
5. Дубинянська Я. Ю. Невдала відпустка в Качанівці / Я. Ю. Дубинянська // Дзеркало тижня. – 2001. – 31 серп. – № 24. – С. 1.-2.
6. Журавльова Т. П. Нашадки мецената / Т. П. Журавльова // Родовід: АТ «КоДр». – 1996. – № 14. – С. 24-27.
7. Жур П. В. Літо перше: з хроніки життя і творчості Тараса Шевченка / П. В. Жур. – К.: Дніпро, 1979. – 276 с.
8. Заявление В. В. Тарновского о передачи имь музея в ведение губернского земства (на имя председателя губернской управы) // Земский сборник Черниговской губернии – Чернигов: Тип. Губерн. земства, 1898.– № 9.–Приложение.–С.552.
9. Каждан Т. П. Культурная жизнь усадьбы во второй половине ХІХ в. Качановка / Т. П. Каждан // Взаимосвязь искусств у художественном развитии России второй половины ХХ в. – М.: Наука, 1982. – С. 264-294.
10. Каталог Музея украинских древностей В. В. Тарновского: [у2т.] / [Сост. Б. Д. Гринченко]. – Т.2. – Чернигов: Тип. Губерн. земства, 1900. – 367с.
11. Каталог украинских древностей коллекции В. В. Тарновского. – К.: Тип. К. Н. Милевского, 1898– 86, [5]с.

12. Колос В. Жемчужников на Ічнянщині / В. Колос // Трудова слава. – 1979. – №4 (4748). – 4.
13. Колосова Н. А. Меценатська діяльність родини Тарновських в культурному розвитку України / Н. А. Колосова // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – К.: Міленіум, 2012. – Вип. 3. – С. 74-79.
14. Милорадович Г. А. Родословная книга Черниговского дворянства / Г. А. Милорадович. – СПб.: Губернская типография, 1901. – Т. 2. – Ч.5. – С. 194–196; Ч.6. – С. 193.
15. Модзалевський В. Л. Малоросійський родословник / [упоряд. С. В. Шурляков]. – Т. 5. – Вип. 1. – К.: Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, 1996. – 96, [2] с.
16. Лазаревский А. М. Описание старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления / А. М. Лазаревский. – Т. 3: Полк Прилуцкий – К.: Типогр. имп. ун-та св. Володимира, 1902. – 426 с.
17. Ласевський С. Л. Музей українських старожитностей В. В. Тарновського у часі і просторі / С. Л. Ласевський, Л. П. Линюк // Скарбниця української культури: [зб. наук. праць]. – Чернігів: Сіверянська думка, 2002. – Вип. 2. – С. 5-8.
18. Линюк Л. П. Матеріали родини Тарновських у Державному архіві Чернігівської області / Л. П. Линюк // Скарбниця української культури: [зб. наук. праць]. – Чернігів: Сіверянська думка, 2002. – Вип. 2. – С. 16-18.
19. Лихочова С. М. Нащадки Тарновських на чернігівській землі / С. М. Лихачова // Чернігівські відомості. – 2000. – 4 серп. – № 32. – С. 5.
20. Маринчик С. Г. Зустріч з Тетяною Тарновською / С. Г. Маринчик // Трудова слава. – 2001. – 25 жов. – № 43. С. 4; № 44. – С. 5; № 45. – С. 5.
21. Олійник О. М. В гостях – 12 нащадків В. Тарновського / О. М. Олійник // Деснянська правда. – 2001. – 27 черв. – № 75. – С. 3.
22. О В. В. Тарновском – известном любителе и знатоке малорусской старины // Черниговский историко-археологический календар на 1906 г. – 1906. – 20 марта. – С. 158.
23. Петренко О. М. Васючок / О. М. Петренко // Трудова слава. – 2002. – 6 кв. – № 14. – С. 6.
24. Побірченко Н. С. Бібліографія педагогічної спадщини членів українських громад (друга половина ХІХ – початок ХХ століття) / Н. С. Побірченко. – К.: Наук. світ, 2000. – 125 с.
25. Половникова С. О. Музей українських старожитностей ім. В. В. Тарновського / С. О. Половникова // Родовід: АТ «КоДр». – 1996. – № 14 (96). – С. 34-38.
26. Про жакливу жорстокість і розпусне життя поміщика Тарновського з Чернігівської губернії // Наукові записки. – Т. ХХ. – К.: Радян. школа, 1963. – С. 32. – (Серія педагогічна).
27. Сарбей В. Г. До 130-річчя з дня народження В. В. Тарновського / В. Г. Сарбей // УІЖ. – 1967. – № 4. – С. 118.
28. Сарбей В. Г. Друковані джерела та розвідки до біографії В. В. Тарновського / В. Г. Сарбей // Скарбниця української культури. Матеріали ювілейної наукової конференції, присвяченої 1000-річчю музею ім. В. В. Тарновського. – Чернігів: Сіверянська думка, 1996. – С. 14.
29. Сарбей В. Г. Засновник Шевченкіани / В. Г. Сарбей // Пам'ятки України. – 1988. – № 2. – С. 4.
30. Синельник І. С. В. В. Тарновський та його колекція українських старожитностей / І. С. Синельник // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії і методики. – К.: НАН України, Ін-т історії України, 2004. – Чис. 11(2). – С. 279-292.
31. Синельник І. С. З історії Чернігівського історичного музею імені В. В. Тарновського: склад керівництва та його наукова робота / І. С. Синельник // Сіверянський літопис. – 2005. – № 2-3. – С. 71-72.
32. Ситий І. М. Архівна колекція Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського / І. М. Ситий // Скарбниця української культури: [зб. наук. праць]. – Чернігів: Сіверянська думка, 2002. – Вип. 2. – С. 46-49.
33. Слабошпицький М. Ф. Українські меценати: Нариси з історії української культури / М. Ф. Слабошпицький. – [2-ге вид., стер.]. – К.: Вид-во М. П. Коць і Ярославів Вал, 2006. – 416 с.
34. Судак В. О. До історії збирання образотворчої Шевченкіани Василем Тарновським / В. О. Судак // Скарбниця української культури: [зб. наук. праць]. – Чернігів: Сіверянська думка, 2002. – Вип. 3. – С. 52-56.
35. Тарахан-Береза З. П. Василь Тарновський та пам'ятник-хрест на Шевченковій могилі / З. П. Тарахан-Береза // Родовід: АТ «КоДр». – 1996. – № 14. – С. 65-75.
36. Тарновський М. В. Василь Тарновський (молодший) / М. В. Тарновський // Хроніка-2000 – К., 1997. – № 19-20. – С. 156-175.
37. Товстоляк Н. М. Меценати і суспільні діячі Тарновські, їх місце і роль в історії України ХІХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Н. М. Товстоляк. – Дніпропетровськ, 2006. – 250с.
38. Товстоляк Н. М. Уроки Василя Тарновського (1837 – 1899) / Н. М. Товстоляк // Етнос. Культура. Нація: [зб. наук. праць за матеріалами II Міжнародної науково-практичної конференції]. – Дрогобич: Коло, 2001. – Вип. 2. – С. 65-70.
39. Уманец С. Г. Украинский музей В. В. Тарновского в Чернигове / С. Г. Уманец // Исторический вестник. – 1910. – Т. 121. – С. 623.
40. Федоров-Давыдов А. А. У истоков русского импрессионизма/А. А. Федоров-Давыдов//Русская живопись XIX века.–М., 1929.–С. 116-133.
41. Яворницький Д. І. В. В. Тарновський / Д. І. Яворницький // Хроніка- 2000. – № 16. – К., 1996. – С. 138-174.
42. Magocsi P.-R. A History of Ukraine: The land and its peoples / P.-R. Magocsi. – [2-nd ed.]. – Toronto: University of Toronto Press, 2010. – 894 p.